

Altruisti pärjää luonnonvalinnassa

Virpi Kauko

Moraalisuuden evoluutiobiologisesta taustasta käytävässä monitahoisessa keskustelussa ilmenee monenlaisia väärinkäsityksen aiheita. Yksi on se, että käyttäytymistä voidaan selittää sekä yksilön subjektiivisten motiivien että toisaalta geneettisen edun kautta. Koska nämä selitystasot vastaavat eri kysymyksiin (miksi yksilö käyttäytyy jollakin tavalla vs. miksi jokin käyttäytymistä esiintyy jollakin eläinlajil-

la), ne eivät ole toisiaan poissulkevia vaan täydentäviä.

Ehkä päällimmäinen erimielisyys koskee syyn ja seurauksen suhdetta: kumpi on ensin, moraalitai moraalitunne? Juhani Pietarinen (*Tieteessä tapahtuu* 2/2004) luonnehti moraalitai seuraavasti:

”Asetelma onkin käänteinen: moraalitai ei perustu moraalitaiin tunteisiin vaan moraalitai tunteet perustuvat

moraaliin. Moraalisuus ei ole tunteissa primäärisesti vaan sekundaarisesti. En pidä intiaanien altistamista ydinsäteilylle moraalisuuden vastaisena siksi, että koen suuttumusta, vaan päinvastoin koen moraalista suuttumusta, koska tiedän sen rikkovan yleisen ihmisarvon vaatimusta.”

Mutta miksi sellainen vaatimus on ja miksi Pietarinen ja monet muut noudattavat sitä? Miksi jokin mielivaltainen kulttuurinen käsite kuten ”ihmisarvo” herättää voimakkaita tunteita? Miksi ihmisarvon loukkaaminen tuntuu pahalta?

Miltä moraalituntuu?

Vaikka moraaliset periaatteet ja arvot vaihtelevatkin eri kulttuureissa ja niiden keskinäinen painotus yksilöiden kesken, niin ihminen noudattaa tiettyjä periaatteita lopulta siksi, että se tuntuu oikealta tai että niitä vastoin toimiminen tuntuisi väärältä. Juuri tämä tunne oikeudenmukaisuudesta tai reiluudesta (tai niiden puuttumisesta) on se aivoihimme ohjelmoitu ominaisuus, joka on kaikille terveille ihmisille – ja monille muillekin sosiaalisille eläimille – synnynnäinen.

Ellei näin olisi, emme voisi edes omaksua mitään yhteisiä pelisääntöjä saati yleviä julkauslauseita periaatteita.

Kokeellisesti on osoitettu (mm. Pietarisenkin mainitsema Frans de Waal), että myös apinat tajuavat mikä on reilua; ne protestoivat jos saavat samasta suorituksesta huomomman palkkion kuin toinen yksilö. [1] Sama ilmiö lienee arkipäivää jokaisessa lapsiperheessä. Myös myötätuntoa esiintyy eläimillä: jos apina oppii, että narusta vetämällä saa ruoka-annoksen mutta samalla lajitoveri saa sähköiskun, niin apina on mieluummin nälässä, etenkin jos kärsivä yksilö on sille läheinen. [2]

Koska apinat ja pikkulapset eivät ole opiskelleet moraalifilosofiaa, tällaiset moraaliset tunteet eivät voi johtua tiedosta ”mikä on moraalista”. Toisaalta jokainen moraalifilosofikin on joskus ollut pikkulapsi, joka aikuistuuessaan on osannut muotoilla moraalitunteiden pohjalta oman kulttuuriperinteensä höystämiä tiedostettuja periaatteita.

Syy miksi tunnemme moraalista suuttumusta siitä, että uraanikaivos vaarantaa intiaanien terveyden, on sama kuin noilla oppimattomilla luontokappaleilla: syyttömien lähimmäisten vahingoittaminen tuntuu väärältä, niin ei sovi tehdä. Asiaa ei muuksi muuta vaikka sitä tarkastellaan ihmisarvo-käsitteen läpi.

Miksi sitten intiaanien säteilyaltistus ei

”useimpia sähkökäyttäjää liikuta yhtään”, kuten Pietarinen toteaa? Luultavasti kysymys on lähinnä tiedon puutteesta, mutta myös Pietarisen mainitsemasta ilmiöstä: vieraampien lajitoverien hyvinvointi kiinnostaa vähemmän kuin läheisempien. Siinä miten suuren osan ihmiskunnasta kukin kokee ”omaan yhteisöön” kuuluvaksi on toki kulttuurisia aste-eroja.

Valistuneemmat kansalaiset, kuten Pietarinenkin, pyrkivät ulottamaan saman suhtautumisen kaikkiin kansoihin.

Mistä tunteet motiivoin?

Pietarinen määrittelee aidon moraalisuuden ja prudentiaalisuuden olennaisimmaksi eroksi toimijan motiivin: päällepäin hyväkin teko on vain prudentiaalinen, mikäli teosta ajatellaan koituvan etua myös itselle. Hän vaatii ”evoluutiota selittämään” tämän eron.

Mutta onko tuossa lopultakaan eroa? Miten voimme olla varmoja, ettei pyyteettömmänkin altruistin motivaatio liity tiedostamattomaan haluun saavuttaa yhteisössä rehdin henkilön maine? Tällaisesta maineesta voi olla yksilölle paljonkin taloudellista ja muuta hyötyä.

Toisaalta ”prudentiaalisen” kauppiaan motiivi saattaa ollakin liikevoittorahoillaan kustantaa lapsilleen hyvä koulutus tai muulla tavoin hyödyttää muita. Onko maine ja kunnian tavoittelu moraalisesti kiitettävämpää kuin maallisen mammonan, kun molemmat ilmenevät liiketoiminnan rehellisyytenä ja johtavat yhteisön arvostukseen?

Pietarinen siteeraa Frans de Waalin selostusta apinalauman sosiaalisista suhteista esimerkkinä moraalisen käyttäytymisen evoluutiobiologiasta ja kommentoi:

”Tässäkin selityksessä käyttäytymiseen ajava voima, myös yhteisöhuolen osalta, on viime kädessä yksilöiden oma etu. Minusta sellainen käyttäytyminen on prudentiaalista eikä moraalista.”

Tämä kommentti paljastaa, että Pietariselta on jäänyt huomaamatta eräs keskeinen seikka: käyttäytymisen selityksiä on kahdella eri tasolla. Proksimaattinen eli välitön syy yksilön käyttäytymiselle on motivoiva tunne: jos teen näin, tuntuu hyvältä/oikealta, jos noin niin pahalta/väärältä. Ultimaattinen eli perimmäinen syy taas on se, että taipumus toimia tietyllä tavalla on edistänyt niiden geenien selviytymistä, jotka aivoissa aktivoituessaan aiheuttavat kyseisen taipumuksen.

Miksi se tuntuu joltakin?

Ultimaattinen selitys vastaa kysymykseen, miksi jokin ilmiö – tässä tapauksessa moraalitunteet ja niiden mukainen käyttäytyminen – on ylimalkaan olemassa. Tunteet ovat viime kädessä biologiaa, aivojen monimutkaisten biokemiallisten tapahtumien tuottamia. Hermosolujen toimintaa puolestaan ohjaavat geenit. Koska tunteet vaikuttavat käyttäytymisen kautta yksilön selviytymiseen ja lisääntymiseen, niin tunteita ohjaavat geenit ovat luonnonvalinnan vaikutuksen alaisia.

Esimerkiksi mainitussa apinayhteisössä sopuisat yksilöt ovat sukupolvien ajan harvemmin kuolleet nuorena kuin tappelupukarit. Sopuisten yksilöiden geenit ovat siten päässeet populaatiossa yleistymään. Näiden geenien joukossa on sellainen, joka saa yksilön kokemaan sovun miellyttäväksi.

Sovinnollisuus siis edistää yksilön pärjäämistä luonnonvalinnassa, mutta apinoiden itsensä, kuten ihmistenkään, ei tarvitse tätä tiedostaa. Riidat sovitellaan yksinkertaisesti siksi, että siten on mukavampi elää.

”Hyvien” tekojen proksimaalinen motiivi on hyvä tunne, ei oma etu, vaikka teko ultimaattisesti koituisikin omaksikin eduksi. Moraalisesta käyttäytymisestä – kohdellaan toisia reilusti reiluuden itsensä vuoksi, laskelmoimatta etuja itselle – on siis ollut yksilöille evoluutiossa etua lisääntymismenestyksenä. Siksi juuri meillä on moraalit, ei siksi että joku viisas yksilö olisi sen tyhjästä keksinyt ja muut opin apinoineet.

VIITTEET

- [1] Sarah F. Brosnan, Frans B. M. de Waal (2003): “Monkeys Reject Unequal Pay”. *Nature* 425: 297-299
- [2] Preston, S. D., & de Waal, F. B. M. (2002): “Empathy: Its ultimate and proximate bases”. *Behavioral & Brain Sciences* 25: 1-72.

Kirjoittaja on filosofian tohtori, matematiikan assistentti Jyväskylän yliopistossa sekä Darwin-seuran varapuheenjohtaja.